

Веремчук Е. О.,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізького національного університету
<https://orcid.org/0000-0003-2926-2090>

Лешкевич І. І.,

аспірант кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізького національного університету
<https://orcid.org/0009-0000-4819-1721>

ПАРАТЕКСТУАЛЬНІ ТА ПСЕВДОДОКУМЕНТАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ ЯК МЕХАНІЗМИ КОНСТРУЮВАННЯ STORYWORLD У КЛАСИЧНІЙ АНГЛОМОВНІЙ НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ

Анотація. У статті досліджено паратекстуальні та псевдодокументальні елементи як механізми конструювання *storyworld* у класичній англійській науковій фантастиці 1818–1900 рр. Матеріалом слугують романи М. Шеллі “Frankenstein; or, The Modern Prometheus” (1818) та Г. Дж. Веллса “The Time Machine” (1895), “The War of the Worlds” (1898). Мета роботи полягає у з’ясуванні того, як порогові зони тексту (заголовковий комплекс, епіграфи, передмовні блоки, структурні маркери) і вбудовані «документальні» формати (листи, свідчення очевидця, протокольно-звітні описи) запускають читача на певний режим сприйняття та дозують онтологічну інформацію про «інший світ». Методологічну основу становить поєднання теорії паратексту з *storyworld* орієнтованою наратологією. Застосовано якісний текстуальний аналіз із типологізацією перитекстових елементів та описом їхніх прагматичних функцій (праймінг, каналізація уваги, легітимація жанрового контракту), а також аналіз псевдодокументальності як стратегії епістемічної валідації (розподіл знання між нараторами, інституалізація довіри й сумніву, створення «архівної» глибини світу). Результати засвідчують, що у “Frankenstein” *storyworld* вибудовується як багаторівневий архів переданих свідчень, де процедура запису й передачі оповіді виконує роль епістемічного якоря; у “The Time Machine” рамкова ситуація демонстрації та матеріальні «сліди» подорожі наближують фантастичне припущення до протоколу експерименту; у “The War of the Worlds” репортажно-хронікальний дискурс і перитекстові ключі формують ефект спільного, верифікованого досвіду катастрофи. Наукова новизна полягає у доведенні того, що перитекст і псевдодокументальність утворюють єдиний контур «епістемічного менеджменту» *storyworld*: перший задає правила читання, другий забезпечує процедури правдоподібності. Практичне значення полягає у запропонованій типології механізмів, придатній для подальшого порівняльного аналізу НФ рубежу XIX–XX ст.

Ключові слова: наукова фантастика; *storyworld*; паратекст; перитекст; псевдодокументальність; епістемічна модальність; онтологічне дозування.

Постановка проблеми. У сучасних студіях наукової (НФ) фантастики дедалі виразніше утверджується конструктивістське розуміння художнього світу: *storyworld* постає не як «тло» подій, а як результат керованих текстом процедур збирання знання читачем. У цьому контексті особливо показовими є класичні англійські тексти 1818–1900 рр., які системно поєднують два типи «технік правдоподібності»: паратекстуальні пороги (епіграфи, передмови, заголовкові комплекси, структурні маркери) та псевдодокументальні форми оповіді (листи, свідчення, звітність, позиція «редактора/посередника»). Проблема полягає в тому, що ці елементи часто розглядають як другорядні ознаки жанрового оформлення, тоді як саме вони задають режим читання, розподіляють епістемічну довіру й дозують онтологічну інформацію про «інший світ». Тому їхній системний опис є важливим завданням для уточнення механізмів світобудови у класичній НФ.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Упродовж останнього десятиліття в наратології та суміжних студіях помітно посилюється світобудівний (*worldmaking*) фокус: «світ» усе частіше описують не як нейтральний контейнер подій, а як когнітивно-інтерпретаційну конструкцію, що постає з текстових сигналів різної «щільності» та статусу. Відповідно, поняття *storyworld* набуває методологічної ваги як модель, що дозволяє пов’язати читання з поетикою «порційного» повідомлення про онтологію, історію й соціальність вигаданого світу. Цю тенденцію систематизує М. Л. Раян [1], яка показує, що *storyworld* працює як інваріантна опора для низки наратологічних категорій (від правдоподібності й «істиннісних» претензій оповіді до сюжетності та фокалізації), а також як міст між літературними й медійними формами світотворення.

Важливим є те, що сучасне осмислення *storyworld* дедалі частіше виходить за межі «власне оповіді» й включає порогові зони тексту (*thresholds*) та їхню роль у формуванні режиму читання. Аналітика *storyworld* орієнтує дослідника не лише на «архітектуру сюжету», а й на механізми занурення, частковості й керованості рецепції – тобто на те, як читач/читачка погоджується грати за правилами “*as if*” і приймати світ як тимчасову

реальність [2]. У перспективі нашого дослідження це прямо підводить до питання, які саме паратекстуальні та псевдодокументальні маркери запускають, стабілізують або коригують це прийняття, особливо в ранніх формах англомовної НФ (1818–1900).

На рівні більш вузьких наукових розвідок помітний перехід від «класичної» типології (перитекст/епітекст) до аналізу функціональних сценаріїв: як порогові елементи задають очікування, тон, інструкцію читання, а також яким чином вони можуть імітувати авторитет «поза-художніх» дискурсів. Показовою тут є стаття С. Екмана та О. І. Тейлор [3], присвячена вигаданим епіграфам як інструменту *critical world-building*. Автори демонструють, що епіграфи, «внутрішньосвіткові» за джерелом, працюють не як декоративна рамка, а як компактні блоки онтологічної й культурної інформації: вони задають настрій, підсвічують релевантні деталі, вводять альтернативні перспективи, а також можуть наслідувати конвенції «об'єктивного» письма (хронік, трактатів, протоколів), тим самим створюючи ефект псевдодокументальної достовірності. Це дає продуктивний інструментарій для аналізу класичної НФ, де «документність» часто досягається не лише сюжетно (лист/щоденник/звіт), але й через периферійні текстові форми – передмови «редактора», примітки, додатки тощо.

Паралельно у студіях паратексту розвивається теза про медійну специфіку порогів і про те, що сам інструментарій опису паратексту потрібно розширювати під різні режими публікації та взаємодії з читачем. Хоча матеріал М. Ліндгрена Лівенворта присвячений цифровому середовищу (фанфікшен), методологічно важливо, що авторка показує паратекст як динамічну навігаційну систему: він не просто «оточує» твір, а організує маршрути читання, встановлює авторські функції та регулює інтерпретаційні звички [4]. Для історико-літературного аналізу 1818–1900 цей підхід корисний тим, що дозволяє описувати ранню НФ як поле, де паратекст «підказує», яким саме типом письма є твір (наукове свідчення, мемуар, подорожні нотатки, редакторська публікація знайдених документів), а отже – як саме має збиратися *storyworld*.

В українському літературознавстві за останні роки також з'являються розвідки, що операціоналізують паратекст не лише як «рамку», а як смислотворчий механізм. Так, А. Чмир на матеріалі історичного роману докладно описує функції заголовка, передмови, назв розділів, початку/кінця тексту як інструментів, що програмує рецепцію, підтримують «художню правду» та залучають читача до співтворення реконструйованого світу [5]. Попри відмінність жанру, ця логіка безпосередньо переноситься на класичну НФ: у ранніх фантастичних наративах саме порогові елементи часто «узаконують» незвичну онтологію, пропонуючи читачеві рамку довіри до описаного.

Ближчою до нашого предмета (через увагу до епіграфа як паратексту) є стаття Т. Борисової, де епіграф розглянуто як носій фактичної/концептуальної/підтекстової інформації та як засіб послідовного «склеювання» смислу між частинами твору [6]. Важливо, що в таких роботах епіграф тлумачиться не як факультативна прикраса, а як інтерпретаційний інтерфейс: він задає тематичні очікування, структурує сприйняття й може виступати «коротким кодом» до ширших культурних знань. Це створює українськомовну методичну базу для аналізу класичної англомовної НФ, де епіграфи, передмови, «редакторські»

ремарки або псевдонаукові примітки працюють як інструкції до збирання *storyworld*.

У підсумку, наявний корпус праць дозволяє наголосити на двох речах: (1) *storyworld*-орієнтована наратологія задає мову опису того, як читач конструює світ із розподілених сигналів; (2) сучасні дослідження паратексту дедалі переконливіше показують, що порогові елементи, зокрема епіграфи та інші «квазі-документи», можуть виконувати світотворчу (а не лише композиційно-декоративну) функцію, у тому числі через імітацію документальності. Водночас саме сегмент класичної англомовної НФ 1818–1900 залишається зручним «полігоном» для цілісного опису того, як паратекст і псевдодокументальність спільно конструюють *storyworld* (від рамкових листів і передмов до приміток та «редакторських» інстанцій), і ця лакуна окреслює **актуальність** подальшого аналізу в межах заявленої теми.

Метою статті є визначення та опис паратекстуальних і псевдодокументальних елементів як механізмів конструювання *storyworld* у класичній англомовній науковій фантастиці 1818–1900 рр. Матеріалом дослідження є романи *Frankenstein* М. Шеллі [7], *The Time Machine* [8] та *The War of the Worlds* Г. Дж. Веллса [9].

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких **завдань**:

- уточнити робочі визначення понять *storyworld* і паратекст та окреслити їх евристичний потенціал для аналізу світобудови у НФ;
- сформувати типологію паратекстуальних компонентів у вибраному корпусі (епіграфи, передмови/вступні блоки, заголовкові комплекси, структурні маркери) та описати їхні інтерпретаційні функції;
- ідентифікувати псевдодокументальні формати оповіді (листова рамка, свідчення, «звітність», інстанція посередника/редактора) й проаналізувати, як вони формують епістемічну модальність і легітимують незвичну онтологію;
- простежити механізми «онтологічного дозування» – порядок і темп введення ключових правил, причинності та соціально-історичних параметрів *storyworld* у взаємодії паратексту і псевдодокументальності;
- здійснити зіставний аналіз результатів на матеріалі Шеллі та Веллса і визначити інваріантні та авторсько/жанрово специфічні моделі конструювання *storyworld* у межах періоду 1818–1900 рр.

Виклад основного матеріалу. У межах обраного корпусу (1818–1900) паратекст і псевдодокументальність функціонують не як «обрамлення» або декоративні маркери жанру, а як операційні механізми конструювання *storyworld*: вони задають поріг входу читача в світ (через інтерпретаційний контракт) і водночас розподіляють «онтологічну інформацію» так, щоб інший світ сприймався як когнітивно стабільний та епістемічно правдоподібний. У термінах класичної теорії паратексту це «порогова зона» між текстом і його соціально-комунікативним оточенням: саме тут формуються очікування щодо статусу оповіді, режиму достовірності та правил читання [10]. Для нашого завдання суттєво, що паратекст охоплює як перитекст (заголовки, підзаголовки, епіграфи, передмови, внутрішні рубрикації), так і епітекст (зовнішні висловлювання та документи навколо твору), але в «класичній» НФ XIX ст. домінує саме перитекст як найближчий інструмент «керування входом» [11].

Псевдодокументальні елементи в межах цього корпусу доцільно трактувати як внутрішньотекстові симулякри документальності: листи, щоденникові записи, «звітні» фрагменти, датовані свідчення очевидця, топонімічно й хронометрично насичені описи спостережень. Їхня специфіка полягає в тому, що вони імітують дискурсивні норми позалітературних практик (наукової комунікації, журналістики, мандрівних нотаток), але працюють на художню цілісність: підвищують довіру до наратора, цементують причинно-часові зв'язки та створюють ілюзію «архівної» глибини світу. У ширшому плані це узгоджується з тим, як жанр псевдодокументальної прози описують у сучасних гуманітарних студіях: як форму, що навмисно «позичає» авторитет документу задля реконструкції/перекодування історичної або соціальної реальності. У науковій фантастиці XIX ст. ця «позика авторитету» переноситься на конструювання *іншого* (немислимого в емпіричному досвіді) світу.

З огляду на *storyworld* підхід, важливо підкреслити, що світ у фантастиці збирається читачем з розсіяних сигналів, а тому ключовим стає не лише «що сталося», а яким способом текст гарантує збірність і узгодженість онтології. У цьому сенсі паратекст і псевдодокументальність – це не допоміжні, а базові «інтерфейси» складання світу, які організують когнітивну модель того, «що є», «що могло б бути» і «як це переживається як ніби-реальне» [1].

Найпоказовіший ранній приклад – *Frankenstein* (1818) [7], де механіка правдоподібності зібрана на перетині перитексту і псевдодокументу. Уже сам підзаголовок (*The Modern Prometheus*) задає інтертекстуальний горизонт (міф як «рамка пояснення»), а епістолярна рамка (листи Волтона) вводить режим «переданого свідчення»: історія чудовиська з'являється як запис, почутий/занотований у конкретних просторово-часових координатах експедиції. Саме датування листів, згадки про маршрут, побутові деталі плавання та коди «морського журналу» створюють у читача відчуття, що фантастичне вклинене у впізнаваний світ практик (подорож, спостереження, кореспонденція). Далі цей ефект нарощується «ланцюгом документів»: голос Франкенштейна поданий як усна сповідь, але легітимована письмовою фіксацією; оповідь монстра – як ще один рівень свідчення всередині свідчення. У результаті *storyworld* збирається як архів, де кожен наратор підкріплює іншого не «доказами», а процедурою запису й передачі.

Це має прямий світобудівний наслідок: документальна форма дозволяє вмонтувати до світу «надлишок реалій», не перетворюючи текст на довідник. Наукові терміни, лабораторні мотиви, опис матеріальних операцій (збирання, оживлення, спостереження наслідків) працюють як маркери епістемічної компетентності оповідача, і тим самим як гарантія мінімальної узгодженості законів світу. Інакше кажучи, псевдодокумент тут виконує функцію епістемічного якоря: він не доводить «істинність» подій, але робить їх читабельними в режимі «раціонального припущення», що є ключовим для ранньої НФ [1].

У *The Time Machine* (1895) Г. Дж. Веллса [8] документальність конструюється інакше, але з подібною метою. Роман відкривається рамковою ситуацією «салонного» засідання: оповідач-фіксатор, коло слухачів, демонстрація пристрою, повторювані повернення до доказовості («я бачив», «я занотував», «ми були присутні»). Рамка перетворює фантастичну подорож у майбутнє на різновид протоколу експерименту, де читач

отримує доступ не до «безпосереднього» світу майбутнього, а до світу, реконструйованого зі свідчення, яке вже пройшло соціальну верифікацію (хай і проблематичну).

Водночас Веллс вибудовує тонку гру з довірою: рамка не лише легітимує, але й інституалізує сумнів. Саме цю амбівалентність веллсівської «віри в машину» та необхідності прийняти фантастичний механізм «на довіру» детально аналізують дослідники Веллса, показуючи, як наративні й дискурсивні інструменти змушують читача одночасно вірити й дистанціюватися [12]. Для *storyworld* це критично: майбутнє як «інший світ» подається не як безумовна онтологія, а як модель, що витримує читання завдяки процедурі оповідання (демонстрація → свідчення → артефакт → повторна інтерпретація).

Окремо варто підкреслити роль перитексту: назва *The Time Machine* задає «технічний» фокус, що дисциплінує читання в напрямі причинності й механізму, а не казкової чудесності. У поєднанні з рамкою це формує інтерпретаційний контракт, де *storyworld* сприймається як «можливий світ» наукового мислення, а не як умовний простір алегорії [10].

У *The War of the Worlds* (1898) [9] документальний режим стає ще агресивнішим і ближчим до «звітної» форми. Вже на порозі тексту стоять епіграфи (астрономічний/філософський ключ), які задають масштаб і тональність оповіді: загроза подається як космічна, а людський погляд – як обмежений. Далі включається псевдодокументальна «хроніка катастрофи»: точні просторові прив'язки (топоніми, маршрути), часові маркери, сцени спостереження та опис технічних деталей «марсіанських машин» у манері репортажу. Наратор виступає не героєм-обранцем, а типовим свідком, чия компетентність ґрунтується на уважному описі, а не на доступі до «таємного знання». Це принципово змінює спосіб конструювання *storyworld*: інший світ (марсіанська технологічна й біологічна логіка) не пояснюється системно, але стає переконливим через накопичення спостережуваних «фактів» у дискурсі очевидця.

Тут доречно співвіднести роман із ширшим контекстом Веллса як автора «наукових романів», де модерність і технологія описуються як культурний стан із власною етикою сприйняття часу, віку, соціальної солідарності; зокрема дослідники показують, як веллсівські тексти вибудовують модерність через специфічні режими темпоральності та соціального уявлення [13]. Важливим є те, що ці режими реалізуються не лише фабульно, а й документально: «хроніка», «свідчення», «післямова/пояснення» (навіть якщо вони не марковані як окремі жанрові частини) діють як структурні гарантії того, що катастрофа належить до спільного, верифікованого досвіду *storyworld*.

Висновки. Зіставлення трьох текстів дозволяє сформулювати узагальнений результат: у класичній англійській НФ XIX ст. паратекст (особливо перитекст) і псевдодокументальність утворюють єдиний контур епістемічного менеджменту. Перитекст задає правила читання (що вважати «можливим», який масштаб подій, який статус має наратор), а псевдодокумент заповнює «прірву правдоподібності» між емпіричним світом читача і світом фантастичного припущення через процедури запису, датування, свідчення та матеріального сліду. Саме тому ці елементи слід розглядати не як периферію, а як механізми конструювання *storyworld*, які забезпечують: (1) когнітивну збірність світу; (2) керувану невизначеність (скільки саме

ми «знаємо» про інший світ); (3) соціальну валідизацію оповіді (хай і внутрішньо проблематизовану). У перспективі це відкриває можливість точнішої типології: від «архівного» *storyworld* (*Frankenstein*) через «протокольний експеримент» (*The Time Machine*) до «репортажної хроніки» (*The War of the Worlds*).

Література:

1. Ryan M.-L. *A New Anatomy of Storyworlds: What Is, What If, As If*. Columbus : The Ohio State University Press, 2022. 248 p. ISBN 978-0-8142-1508-1.
2. Hegglund J. The Aesthetics of Narrative Immersion. Marie-Laure Ryan's *New Anatomy of Storyworlds*. *DIEGESIS: Interdisciplinary E-Journal for Narrative Research*. 2023. Vol. 12. №. 2. P. 182–185. DOI: 10.25926/2bhg-g388.
3. Ekman S., Taylor A. I. Between World and Narrative: Fictional Epigraphs and Critical World-Building. *Journal of the Fantastic in the Arts*. 2021. Vol. 32. №. 2. P. 244–265. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1659740/FULLTEXT01.pdf>
4. Lindgren Leavenworth M. The Paratext of Fan Fiction. *Narrative*. 2015. Vol. 23. №. 1. P. 40–60. DOI: 10.1353/nar.2015.0004.
5. Чмир А. В. Паратекстуальні елементи в романі «Данило Острозький: образ, гаптований бісером» Петра Кралюка. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72). № 1. Ч. 2. С. 188–194. DOI: 10.32838/2710-4656/2022.1-2/32.
6. Борисова Т. С. Елементи паратекстуальної епіграфи (на прикладі роману Стівена Кінга «Крістін»). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*. 2019. № 1. С. 154–159. DOI: 10.32999/ksu2663-3426/2019-1-23.
7. Shelley M. *Frankenstein; or, The Modern Prometheus* (1818). URL : <https://www.gutenberg.org/files/41445/41445-h/41445-h.htm>
8. Wells H. G. *The Time Machine* (1895) – Project Gutenberg. URL : <https://www.gutenberg.org/files/35/35-h/35-h.htm>
9. Wells H. G. *The War of the Worlds*. URL : <https://www.gutenberg.org/files/36/36-h/36-h.htm>
10. Genette G. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. 427 p.
11. Skare R. Paratext. *Knowledge Organization*. 2020. Vol. 47. №. 6. P. 511–519. DOI: 10.5771/0943-7444-2020-6-511.
12. Ketabgian T. 'Savages' and Spiritual Engines: Feeling the Machine in H. G. Wells's *Time Machine* and 'Lord of the Dynamos'. *Cahiers victoriens et édouardiens*. 2018. №. 87. DOI: 10.4000/cve.3452.
13. Jewusiak J. The Technology Age. In: Jewusiak, J. *Aging, Duration, and the English Novel: Growing Old from Dickens to Woolf*. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. P. 114–136. DOI: 10.1017/9781108615501.006.

Veremchuk E., Leshkevych I. Paratextual and Pseudodocumentary Elements as Mechanisms of Storyworld Construction in Classic Anglophone Science Fiction (1818–1900)

Summary. This article examines paratextual and pseudodocumentary elements as mechanisms of storyworld construction in classic Anglophone science fiction of 1818–1900. The corpus includes Mary Shelley's *Frankenstein; or, The Modern Prometheus* (1818) and H. G. Wells's *The Time Machine* (1895) and *The War of the Worlds* (1898). The study aims to clarify how textual thresholds (the title complex, epigraphs, prefatory blocks, structural markers) and embedded “documentary” formats (letters, eyewitness testimony, protocol-like and reportorial description) orient readers toward specific interpretive modes and regulate the distribution of ontological information about an “other world.” Methodologically, the analysis combines paratext theory with storyworld-oriented narratology. The study applies qualitative close reading supported by (1) a typology of peritextual elements and their pragmatic functions (priming, channeling attention, legitimizing the genre contract) and (2) an account of pseudodocumentariness as a strategy of epistemic validation (the allocation of knowledge among narratorial instances, the institutionalization of trust and doubt, and the production of an “archival” depth of the represented world). The results show that in *Frankenstein* the storyworld is constructed as a multi-layered archive of mediated testimony, where the procedures of recording and transmission function as an epistemic anchor; in *The Time Machine* the frame of demonstration and the material “traces” of travel approximate the fantastic premise to an experimental protocol; in *The War of the Worlds* a reportorial-chronicle discourse and peritextual cues generate the effect of a shared, verifiable experience of catastrophe. The article's contribution lies in demonstrating that peritext and pseudodocumentariness form an integrated framework of “epistemic management” of the storyworld: the former establishes the rules of reading, while the latter provides procedures of plausibility. The proposed typology can be used for further comparative analyses of science fiction at the turn of the nineteenth and twentieth centuries.

Key words: science fiction; storyworld; paratext; peritext; pseudodocumentariness; epistemic modality; ontological rationing.

Дата першого надходження рукопису до видання: 06.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 02.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025